

Deel III:

Op zoek naar Arcadia

Over de sociaal-culturele dimensie van de groene ruimte

J.T. Mommaas (Universiteit van Tilburg)

1. Van “landbouw” naar “natuurbouw”

In een tweetal recente bundels, de ene van de hand van Tracy Metz en de andere van Koos Neuvel, met interviews en reportages over nieuwe natuur en de nieuwe romantiek van stad en land, beklagt de schrijver Willem van Toorn zich over de laatste aanslag op de door hem geliefde uiterwaarden. Die aanslag komt dit keer niet van de kant van Rijkswaterstaat, maar paradoxalerwijs van organisaties als het Wereld Natuur Fonds en Natuurmonumenten. Niet de betonmolen maar de natuurmolen bedreigt vandaag de dag de uiterwaarden. Onder het mom van 'nieuwe natuur' wordt een zichtbepalend deel van het buitendijkse weidelandschap omgevormd tot 'wetlands'. Grote graafmachines zijn er in de weer om de natuur om te ploegen. Hier worden sleuven gegraven en zomerdijken doorgestoken en daar heuvels opgericht om zo meer reliëf en diversiteit in het landschap te brengen en het water een kans te geven plassen te vormen. Een en ander moet leiden tot een grotere diversiteit van planten en dieren. Omwille van het 'zelf-regulerende vermogen' zijn robuuste Gallowaykoeien en Konikpaarden van elders gehaald. Ze worden in beleidsteksten aangeduid met ontzagwekkende termen als 'oerossen' of 'grote grazers'. Het in eeuwen door bedijking en agrarische productie gevormde open en vlakke rivierenlandschap maakt plaats voor de beslotenheid en ontoegankelijkheid van bos en struikgewas. Het geheel wordt omschreven met in de kern van de zaken merkwaardige aanduidingen als 'nieuwe wildernis' en 'ruimte teruggeven aan de natuur'. Voor de totstandkoming van deze 'zelfregulerende natuur' zijn immers vaak uiterst kostbare en ingrijpende maatregelen noodzakelijk. Bovendien is hoe dan ook permanent onderhoud geboden. De 'nieuwe natuur' ontkomt er niet aan zich te richten naar de haar omringende cultuur. En niet zelden komt de nieuwe natuurbouw daarbij net zo tegenover de lokale bevolking te staan als de oude betonbouw.

Willem van Toorn beklagt zich vooral over het gebrek aan respect voor het cultuurlandschap. Enerzijds begrijpt hij de zorg om de afnemende soortendiversiteit, maar anderzijds bekritiseert hij het steriele, mensloze natuurbeeld dat achter de nieuwe natuurbouw schuilgaat. "Men begrijpt niet dat wanneer je over landschap spreekt, je het niet zozeer hebt over natuur maar over cultuur. (...) De natuurbouwers hebben het beeld van de tweede ijstijd voor ogen, een landschap waar nog geen mensen in aanwezig waren" (geciteerd in Neuvel 2002, 91). En elders: "Als cultureel verschijnsel vind ik het buitengewoon boeiend, de droom van de zwarte ooievaar. (..) Ik begrijp het heimwee ook wel, het is het heimwee van de natuurfilm en de jonge leeuwjes" (geciteerd in Metz 1999, 36).

Het geschil rondom de vormgeving van de uiterwaarden levert een aardig doorkijkje naar de situatie waarin de ontwikkeling van de 'groene ruimte' zich momenteel in Nederland bevindt. Waar de agrarische productie onder druk is komen te staan, ontstaat ruimte voor andere belangen en perspectieven. En dat resulteert in verschuivende verhoudingen en dus hernieuwde belangenstrijd. Met het in het defensief raken van de landbouw winnen perspectieven van natuurbehoud (bescherming, ontwikkeling, beheer) en stedelijke occupatie (verstedelijking, het nieuwe wonen en werken, recreatie en toerisme) aan belang. Daarmee komen wisselende en niet zelden onderling tegenstrijdige natuuropvattingen en veranderende verhoudingen tussen natuur en cultuur in het centrum van de ontwikkeling te staan.

In grote lijnen schuiven twee manieren van kijken over en in elkaar. Enerzijds betreft dit het toegenomen natuur- en milieubewustzijn en de daarmee verbonden aandacht voor de grondstoffenvoorraad, klimaatverandering, ecologische systemen, biodiversiteit en het belang van natuur- en/of cultuurhistorisch erfgoed. Anderzijds is er de bredere maatschappelijke belangstelling voor de meer concrete verblijfswaarde van natuur, voor de rol van het landschap als leefomgeving in de sfeer van de vrije tijd, het wonen en werken. Beide manieren van kijken hebben hun eigen maatschappelijke draagvlak, maar tegelijkertijd raken ze in toenemende mate met elkaar vervlochten. Gedeelde noemer is een nieuwe verhouding tussen stad en land in een zowel economische en ruimtelijke alsook in een sociale en culturele zin. Stad en land worden in toenemende mate onderdeel van een overeenkomstige maatschappelijke ruimte, een gedeelde 'openbaarheid' (Hemel & Van Uum, 1999). In die gedeelde openbaarheid domineert vandaag de dag een economie en cultuur van het plezier, de ervaring of de beleving. Die beperkt zich niet langer tot specifiek voor de vrije tijd of de recreatie bestemde domeinen. Ze strekt zich uit, zo zal nog blijken, van de kunstmatige retro-natuur van het bungalowpark en de boerderette, via het idyllische groene en blauwe wonen en werken naar de arcadisch-paradijselijke natuurbouw van de nieuwe 'wildernis' en de 'autonome' natuurontwikkeling. Met het abstracter want mondiaal worden van voedselketens wordt de concrete betekenis van de groene ruimte als voedselproducent op de achtergrond gedrongen. Daarvoor in de plaats treedt de betekenis van de groene ruimte als parklandschap, als 'natuurcultuur'. De groene ruimte verandert van een productie- in een consumptielandschap, met alle gevolgen van dien voor de aard van de belangen, de waarden en perspectieven die prevaleren in de verdere ontwikkeling ervan.

Uiteraard wil met het voorgaande niet zijn gezegd dat de landbouw binnenkort wel uit Nederland zal zijn verdwenen. Weliswaar is het aantal agrarische bedrijven de afgelopen jaren gedaald, maar dat neemt niet weg dat nog steeds zo'n 60-70% van de landelijke ruimte in gebruik is voor agrarische doeleinden. Wel ziet het er naar uit dat de landbouw zich steeds meer moet voegen naar het grotendeels vanuit het verstedelijkte gebied bepaalde natuurverlangen en de daarmee verbonden gebruikspatronen. Bovendien verliest de agrarische productie hoe dan ook terrein en zullen er nieuwe

bestemmingen moeten worden gevonden voor de vrijkomende ruimte. En ook daarbij speelt het vanuit het verstedelijkte gebied bepaalde natuurverlangen een doorslaggevende rol.

Daarnaast wil met het voorgaande ook niet gezegd zijn dat het plezier- of belevingsgerichte natuurverlangen volstrekt nieuw zou zijn. Ook in eerder tijden heeft de aangename verpozing een rol van betekenis gespeeld in de vormgeving van delen van het buitengebied. Of het nu ging om de vormgeving van 'paradijselijke', 'beschaafde' of 'lust' natuur of om de bescherming of herschepping van 'ongerepte', 'natuurlijke' natuur, Nederland kent een brede en gevarieerde geschiedenis van tuin- en landschapsarchitectuur, met projecten die reiken van de schaal van tuinen, parken, begraafplaatsen en singels tot aan de regionale schaal van het 'landschap' (zie voor een indrukwekkend overzicht de vierdelige Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, ontwikkeld in samenwerking met de Landbouwuniversiteit, Monumentenzorg en de Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur). Bovendien is ook de agrarische productie van oudsher doorspekt geweest met veelal regionaal specifieke opvattingen over het ideale landschap, een onderdeel van wat de socioloog Hofstee ooit heeft aangeduid als de culturele component van de agrarische bedrijfsvoering, de 'bedrijfsstijl'.

Argument hier is dat het belevingsgerichte natuurbeheersing vandaag de dag in economisch en maatschappelijk opzicht aan belang wint ten opzichte van een louter op de productie, het wonen, of het verkeer en vervoer gerichte natuurbeheersing. Of beter nog: dat die laatste vormen van natuurbeheersing zich steeds meer naar het belevingsgeoriënteerde natuurverlangen moeten gaan richten. Hoe ziet dat natuurverlangen eruit? Wat zijn de onderliggende sociaal-culturele en institutionele ontwikkelingslijnen? Welke kansen of belemmeringen zal dit met zich meebrengen voor vernieuwingsimpulsen in de groene ruimte?

In de volgende tekst zal allereerst aandacht worden besteed aan een nadere omschrijving van de bovengeschetste ontwikkeling, alsmede aan de drijvende krachten daarachter. Aandacht daarvoor is nodig om zo helder de ontwikkelingslijnen en de daarmee verbonden figuratie van waarden in beeld te krijgen. Vervolgens gaat de aandacht uit naar de implicaties hiervan voor de ontwikkeling van de groene ruimte. Wat betekent een en ander voor de verschillende groepen gebruikers van de groene ruimte, voor al dan niet agrarische bedrijven, voor oude en nieuwe bewoners en voor wetenschappelijk dan wel toeristisch-recreatief geïnspireerde bezoekers? Tenslotte is er aandacht voor de mogelijke vernieuwingspotenties die uit de geschetste ontwikkelingen voortvloeien. Centraal staat de uitdaging om de verdere ontwikkeling van de groene ruimte minder te zien als een regulerings- en meer als een ontwerp- en ontwikkelingsopgave. Vervolgens moet die ontwerp- en ontwikkelingsopgave wel zo worden ingericht ('vermaatschappijkt') dat de groene ruimte niet wordt gevangen in commercieel, ecologisch of esthetisch gestolde natuurbeelden, maar als onderdeel van

een gedeelde openbaarheid het object kan worden van landschappelijke en maatschappelijke innovatie en experiment. Niet de vermeende inherente kwaliteit van de plek moet het uitgangspunt vormen, maar de (potentiële) inbreng en betrokkenheid van wisselende groepen bezoekers, bewoners, bedrijven en bestuurders in de vormgeving en instandhouding daarvan: hun 'place-making capacity' (cf. Healey 2001). De groene ruimte losgeweekt uit haar eigenstandige bestuurlijk-technische productiekolom en als een gelijkwaardig maar eigensoortig onderdeel van de 'bebouwde omgeving' opgenomen in de beweeglijkheid van een verstedelijkte netwerksamenleving, met de bijbehorende ontwerp-, ontwikkel- en procesopgaven.

2. De speurtocht naar "het goede leven"

In één van zijn meest recente bijdrages aan de analyse van de 'Erlebnis-' of 'Eventcultuur' voert de Duitse socioloog Gerhard Schulze (1999) de speurtocht naar het goede leven op als de dominante drijfveer van de huidige tijd. Na een eeuwenlange geschiedenis waarin vooral het voorkómen van ongeluk centraal stond, van honger en armoede, ziekte en dood, domineert sinds een aantal jaren de prangende vraag naar de vormgeving van het geluk. Natuurlijk is er nog steeds sprake van armoede en ziekte en van nieuwe vormen van onveiligheid en onmacht, maar voor het overgrote deel van de Westerse bevolking hebben dergelijke bedreigingen meestentijds toch een vrij abstract karakter gekregen (ervaringen van armoede, ziekte), of moeten paradoxalerwijs worden opgevat als een bijproduct van het geïntensiveerde geluksstreven zelf (ervaringen van onveiligheid, onmacht). Daarin verschilt de huidige tijd ook van voorgaande periodes van economische bloei. Waar de speurtocht naar het geluk toen was voorbehouden aan een feodale of handelselite die zich exotische buitenplaatsen en lusttuinen kon veroorloven of een spectaculaire Grand Tour langs de Europese hoven danwel een exclusief verblijf in een exotische natuur- of badplaats, daar is de speurtocht naar het geluk in de post-feodale, post-corporatistische maatschappij van vandaag een meerderheidsvoorrecht of zelfs meerderheidsplicht geworden. En dus leven we in een cultuur en economie waarin niet zozeer de vermijding van ongeluk de boventoon voert, maar het recht op of de speurtocht naar geluk.

Probleem is echter dat de vermijding van ongeluk veel concreter, rationeler én collectiever is te benoemen en vorm te geven dan de speurtocht naar het geluk. De vormgeving van geluk omvat immers meer dan de vermijding van ongeluk. Maar wat dat meer precies is, daarover laat zich alleen met grote onzekerheid spreken (ibid., 10). Bovendien verschillen de concrete geluksidealen van mensen nogal en is er niet zelden sprake van onderlinge conflicten. Voldoende geld en een gezond lichaam zijn natuurlijk belangrijk, evenals voldoende leefruimte en een ruime keuzemogelijkheid, maar ook dat betreft nog louter de randvoorwaardelijke sfeer. Geluk heeft bovendien niet alleen of zelfs bij voorbaat niet van doen met het uiterlijke leven, maar met het innerlijke, met de ervaring, de verbeelding en het verlangen, met projecties en dromen, het gevoel, de emotie. En dus, aldus Schulze, is er een hele organisatie op gang gekomen, een 'creatieve industrie', die permanent doende is met de ontwikkeling en bemiddeling van contexten die kunnen fungeren als mogelijke scenario's voor het goede leven: van de 'wellnes' omgeving van het kuuroord of het fitnesscentrum en de 'opgeleukte' winkeldomeinen van binnensteden en 'shoppingmalls', tot aan de rust en de ruimte van het idyllische platteland en de groene ruimte, of de sublieme

omgeving van het museum of de kunstmanifestatie. De speurtocht naar het geluk vindt aldus haar bevestiging en versterking in een 'hertovering' van een eerder door toedoen van het rationalistische modernisme 'onttoverde' wereld (cf. Ritzer 1999). Niet de technische functionaliteit van de productie en de distributie bepaalt vandaag de dag het uiterlijk van gebouwen, straten, natuur, maar de sensorische functionaliteit van de onderscheidende aantrekkingskracht en de belevingswaarde temidden van een drastisch verruimd en meer veranderlijk aanbod van mogelijke mogelijkheden.

In navolging van het theater typeert Schulze dergelijke belevingscontexten als coulissen: " (...) gemeinsam erschaffene und ständig weiterentwickelte Projektionsflächen für Gefühle, Wünsche, Phantasien, das Menschsein überhaupt. Ein Kernidee des Theaters ist auf das gesamte Alltagsleben überggesprungen; Kulissen sind allgegenwärtig geworden" (ibid. 11). De coulisse als de uiterlijke omstandigheid, vormgegeven ten dienste van het innerlijke verlangen. En net zoals in het geval van het theater vormt de permanente vernieuwing van de coulisse met het bijbehorende streven naar een vermeerdering van de ervaringsopbrengst één van de basisprincipes van de "Denkfigur der Erlebnisrationalität" (ibid. 35). Anders dreigt immers de verveling en de vergetelheid. En dat des te meer waar het aantal mogelijke bronnen van plezier alsmede hun potentiële belevingsopbrengst alsmaar toeneemt. Bovendien stijgt met het aantal belevenisbronnen de onzekerheid over het bereikte geluksstadium. Er blijft immers steeds iets te wensen over: een nog langer seksueel actief leven, een nog weldadiger private leefruimte, een nog verdere reis, een nog indringender esthetische ervaring, een nog diepere gelukzaligheid of spiritualiteit, een nog intensere intimiteit of eenzaamheid, een nog subliemere natuurervaring. Die permanente oprekking van het geluksverlangen wordt in gang gehouden door vormgevers en bemiddelaars van ervaringen, continue op zoek naar het laatste ontwerp, het nieuwste festival, de meest intrigerende computergame, de laatste kultfilm en de meest recente wilderniservaring. Aldus houden producenten en consumenten van beleveniscoulissen elkaar in principe in een oneindig opwaartse omarming.

Inmiddels heeft het belevenisbegrip zich voorzien van een hechte plaats in het openbare vocabulaire. Een korte trip door Duitsland doet de bezoeker struikelen over de 'Erlebnistexten': van Erlebnisastronomie en Erlebnissport, tot aan Erlebnisraume (ondermeer op de dit jaar gehouden Dokumenta in Kassel), Erlebnisstrassen, Erlebnistagen (in hotels, musea), Erlebnisnatur en Erlebnispfaden. Maar ondertussen heeft het 'belevensdiscours' zich ook in Nederland gevestigd. Stedelijke overheden, detaillisten, natuurgebiedbeheerders, onroerendgoedontwikkelaars, toerisme promotoren, milieuactivisten, stedenbouwkundigen, dienstenaanbieders, zij allen hebben zich via conferenties, workshops of buitenlandse marketingliteratuur het belevingsidoom eigengemaakt. Ze hebben zich ervan bewust gemaakt dat het in de nieuwe tijd niet meer gaat om functies en behoeftes, maar om het voeden en

verwerken van verlangens, het organiseren van 'events', het vormgeven en beleven van emoties, het opwekken en realiseren van dromen.

Het is in dit verband belangrijk het zicht op de ontwikkeling niet te laten vertroebelen door de eigen culturele blinde vlek. De economie en cultuur van de belevenis beperkt zich al lang niet meer tot de 'snelle' (banale?) sfeer van het spectaculaire en commerciële. Ze strekt zich inmiddels uit van de commerciële omgeving van themaparken, winkelformules en bungalowparken tot aan de publiek-private omgevingen van musea, theaters, bibliotheken en natuurgebieden en van de sfeer van de vrijetijdsbesteding en de consumptie tot aan de sfeer van de openbare ruimte, de architectuur en landschapsvorming, het wonen en het werken. Niet alleen de economie en de cultuur van de kick zijn erin opgenomen, maar ook de economie en cultuur van de 'onthaasting', het sublieme, het 'ware zelf', bohemia, authenticiteit, marginaliteit, de rust en de ruimte. Het argument is zelfs houdbaar dat de bakermat van de economie en cultuur van de belevenis niet zozeer moet worden gezocht in de wereld van de entertainment en de consumptie, maar juist in de oudere wereld van de kunst en de natuurbescherming. Dat wat we vandaag de dag meemaken is dan niet veel meer (maar ook niet minder) dan een democratisering en commercialisering van een eerder door elite en burgerij gedeeld schoonheidsverlangen (cf. Beckers z.j.). Verderop komen we hier nog over te spreken.

In onze laat-moderne tijd heeft de economie en cultuur van de belevenis, zo concludeert ook Schulze, welhaast het hele spectrum van mogelijke ervaringen en ensceneringen, met de bijbehorende tegenstellingen in zich opgenomen. De cultuur van de belevenis is dan ook vooral een 'en-en' cultuur: én verre reizen ondernemen én er prat op gaan deze zomer 'maar eens' thuis te blijven; én investeren in het verblijfsklimaat van eigen tuin en woning én veel buitenshuis zijn; én de kick en de snelheid van de stad én de rust en de traagheid van het platteland; én de geestelijk sublimiteit van de kunst en de natuur én de lichamelijke intensiteit van de sport en het uitgaan. De tegenstellingen lossen zich op in een bredere, meer gelijkwaardige diversiteit van affiniteiten en activiteiten: desnoods tegen wil en dank.

3. Natuur en cultuur: verlangen, plezier en moraal

Centraal argument van dit essay is dat ook een steeds groter deel van de groene ruimte onder de invloedssfeer is gekomen en nog verder zal komen van de economie en de cultuur van het plezier en de beleving. Twee ontwikkelingen schuiven daarbij in elkaar. Enerzijds maakt de utilitair-productieve functie van de groene ruimte (de groene ruimte als bron van mijnbouw, landbouw, wateropvang, vervoer) meer en meer plaats voor, of moet zich gaan voegen naar esthetisch-consumptieve functies (de groene ruimte als bron van een spontane, sublieme, zintuiglijke, authentieke, landschappelijke, rustgevendende natuurervaring). Anderzijds is sprake van een verdergaande 'vermaatschappelijking' of beter nog 'culturalisering' van de natuurlijke omgeving. De groene ruimte verliest steeds meer van haar 'natuurlijke', voorgegeven of absolute karakter, om in plaats daarvan object te worden van een breder gedragen dynamiek van de smaak.

In de literatuur wordt in dat verband al sinds jaar en dag gesproken over het einde van de natuur (cf. Giddens, Beck). Oorspronkelijk werd dit verbonden met het met behulp van wetenschap en technologie onder beheer brengen van de natuur als hulpbron en productiemiddel. Vandaag verschuift die beheersmacht: de technische of instrumentele rationaliteit van de productie maakt meer en meer plaats voor, of moet zich voegen naar de esthetische of belevingsrationaliteit van de consumptie. De vermaatschappelijking van de groene ruimte krijgt daarmee een specifieke culturele gedaante en de toch al complexe relatie tussen natuur en cultuur een extra verdieping. Natuur en cultuur zijn meer dan ooit 'isomorf' geworden (Franklin et al. 2000).

Terecht wijst Van Koppen (2002) er in zijn recente studie van de natuurwaardering en de natuurbescherming op dat de these van het einde van de natuur nogal betrekkelijk is en op z'n minst ambivalent. Het mag dan zo zijn dat steeds meer van de natuurlijke omgeving onder beheer is gesteld van de menselijke rationaliteit om daarmee het object te worden van keuze- en beslissingsprocessen, niettemin blijven nog grote delen van de natuur daarbuiten. Niet alleen "strekt zich buiten de menselijke invloedssfeer een onmetelijke kosmos uit die zich aan het menselijk gedoe onttrekt", bovendien "is ook in de dunne laag van de aardse biosfeer het menselijke interventievermogen beperkt" (ibid. 71). Van Koppen wijst in dat verband op de grilligheid en onbeheersbaarheid van het weer en op verschijnselen van geboorte en dood. "Natuur blijft in vele opzichten het grote geheel waarin wij ons aantreffen en waarvan wij afhankelijk zijn" (ibid. 73). De rationalisering van de natuur loopt tegen onvermijdelijke grenzen op.

Van de andere kant moet de betrekkelijkheid van het einde van de natuur ook weer niet worden overdreven. We zijn in staat zijn om een historisch ongekend deel van de landschappelijke omgeving naar onze hand te zetten. En dat bij uitstek in een land als Nederland. Hier geldt het aloude cliché dat God weliswaar de wereld schiep, maar de Nederlanders Nederland: de Nederlandse natuur is 'men-made'. Of liever gezegd: hier 'gold' het oude cliché. De stelling van sociologen als Ulrich Beck, Anthony Giddens en John Urry is immers dat Nederland zijn uitzonderingspositie is kwijtgeraakt: het gehele wereldlandschap is vandaag de dag 'van God los'.

Een belangrijk deel van de discussie is te herleiden tot het complexe, welhaast onmetelijke karakter van begrippen als 'natuur' en 'cultuur'. 'Natuur' kent een overstelpende veelheid van verschijningsvormen. Het begrip omspant niet alleen de concreet-sensorische omgeving van zon, zee en water, van flora en fauna, van landschap, stadspark, tuin, kattenbak en kamerplanten, maar ook de abstract-theoretische wereld van de fundamentele deeltjes van de theoretische natuurwetenschappen, de zwarte gaten en fotonen van de astrologie of de moleculaire DNA-deeltjes van de biomedische wetenschap. Ergens tussen beide extremen in bevindt zich de meer concrete maar nog steeds redelijk abstract-technische wereld van ecologische systemen, grondstoffenvoorraden en de biosfeer, of de spirituele ervaring van natuurlijke oerkrachten, van leven en dood.

Evenzo gecompliceerd is het begrip 'cultuur'. Dat kan zowel betrekking hebben op een abstract-technische grootheid als het 'door-de-mens-gemaakte' (cf. de betekenis van 'cultuurlandschap'), op collectief-morele categorieën als het mythische en sacrale, op een nationale of regionale gemeenschappelijkheid of traditie, als op het concreet-alledaagse en meer particuliere domein van de betekenisgeving, de sensorische consumptie, de stijl of de smaak. Extra complicatie is dat argumenten die hun oorsprong vinden binnen het ene betekenisveld of het ene abstractieniveau veelal worden ingezet op andere betekenisvelden of andere abstractieniveaus. Gevolg is niet alleen een hopeloze spraakverwarring, gevolg is ook een impliciete vermenging van argumentatiesferen en schaalniveaus, met drogredenen en oneigenlijke claims als gevolg.

Zo bestaat er, ondanks de ontegenzeggelijke toename van de natuurkennis, nog steeds behoorlijk wat manoeuvreer- en beslisruimte tussen mondiaal-regionale criteria van soortendiversiteit en grondstoffenvoorraad aan de ene kant en de inrichting van een regionaal ecologisch systeem of de vormgeving van een landschap aan de andere. Ook al vormt het één ontegenzeggelijk een randvoorwaarde voor het ander, dan nog vloeit dat specifieke landschap net zo min rechtlijnig voort uit randvoorwaarden van soortendiversiteit of grondstoffenvoorraad als iemands specifieke smaak of identiteit uit zijn of haar genenmateriaal. Van Koppen komt dan ook terecht tot de conclusie dat er nog behoorlijk wat ruimte resteert voor esthetisch-normatieve en/of spirituele argumenten in de bepaling van de natuurontwikkeling in relatie tot wetenschappelijk-technische of zelfs politiek-normatieve.

Het maatschappelijke verzet tegen mogelijke gasboringen in de Waddenzee en de Biesbosch vormde volgens Van Koppen een goede illustratie van het bovenstaande. Maar eigenlijk reikt de implicatie verder. Beide affaires zouden immers nog kunnen worden afgedaan als typische voorbeelden van een onvoldoende aandacht voor de irrationaliteit van de emotie en de beeldvorming, kortom als een communicatieprobleem. Waar het in de kern echter om gaat is dat technisch-wetenschappelijke argumenten geen vervanging kunnen vormen voor esthetisch-normatieve en dat er dus permanent sprake zal zijn van het in elkaar grijpen van beide. De natuurbeelden van natuurbeschermers zijn niet louter herleidbaar tot argumenten van duurzaamheid, maar stoelen voor een belangrijk deel (ook) op veelal impliciete morele en esthetische opvattingen over wat natuur is of zou moeten zijn. Juist in een tijd waarin de culturele dimensie van de ruimte opnieuw op de voorgrond treedt lijkt het verstandig die morele en esthetische opvattingen niet louter als een negatieve, te neutraliseren factor te beschouwen, maar juist als een positieve (in de zin van reëel bestaande en te mobiliseren) eigenschap. Bovendien mag uit het verschil in omvang van het lidmaatschap van natuur- en milieuorganisaties en uit onderzoek naar de mening van Nederlanders over het belang van natuur worden afgeleid dat ook onder een breder publiek esthetische, morele of spirituele natuurwaarden van een groter en concreter belang zijn dan rationeel-wetenschappelijk gefundeerde duurzaamheidswaarden (cf. Van Koppen 2002, 107/186). Aandacht voor zowel de psychologische als sociologische werking van esthetische, emotionele en morele oordeelsvorming is dan ook eens te meer van belang.

Van Koppen traceert het impliciete esthetisch-normatieve natuurbeeld van de natuurbescherming terug naar het romantisch-arcadische natuurbeeld van de ongerepte wildernis en het idyllische platteland. Het arcadische natuurbeeld kent een lange geschiedenis die op z'n minst teruggaat tot de Italiaanse Renaissance en het in die tijd door kerkelijke, adellijke en stedelijke elites uitgedragen pastorale natuurverlangen. In de moderne tijd ondergaat dat arcadische natuurbeeld een verbreding en verdieping: het wordt door bredere groepen gedeeld en bovendien verschuift het perspectief van het idyllisch-pastorale naar het ongerepte natuurverlangen.¹ De traditie van het arcadische natuurverlangen moet daarbij volgens Van Koppen niet worden opgevat als een alternatieve culturele beweging, maar als "het culturele complement van de

¹ Kooij (1999) heeft in zijn reconstructie van de geschiedenis van het landschap een onderscheid gemaakt tussen utilitaire, arcadische en natuurgerichte natuur. De tweede komt in Engeland op rond 1500, de laatste in Duitsland in de 19e eeuw. Van Koppen voegt de laatste twee expliciet samen onder de noemer van een romantisch-arcadisch natuurideaal. Waar het de historicus Kooij gaat om een historische reconstructie van typen van landschappelijkheid, daar gaat het de filosoof-milieuhygiënist Van Koppen om de maatschappelijke inzet en waardering daarvan. Vanuit dat perspectief verschijnt het latere natuurgerichte natuurideaal als even 'arcadisch' als het oorspronkelijke idyllische; het zijn specifieke tijd-ruimtelijke varianten op een gelijksoortig thema van oorspronkelijkheid of paradijselijkheid (vis-a-vis het technisch-utilitaire).

moderniserende samenleving" (ibid. 88). Het arcadische natuurverlangen vormt het bijproduct van voortgaande processen van verstedelijking en rationalisering. Die processen bezegelden de scheiding tussen cultuur en natuur en daarmee de mogelijkheid van de idee van een ongerepte, onbezoedelde natuur. In het arcadische natuurbeeld verschijnt de natuur als datgene wat zich in zijn autonomie, zijn zuiverheid en spontaniteit onttrekt aan de rationaliserende menselijke inbreng.

Volgens Van Koppen voert het arcadische natuurideaal momenteel zowel in het natuuronderzoek en het natuurbeheer, als in de natuurrecreatie de boventoon. Onderzoek van 'alledaagse' natuurbeelden toont aan dat ook daarin 'echte' natuur wordt geassocieerd met spontaniteit en autonomie. Hoog op de natuurladder staan zon, zee en wind en de spontane natuur van weide- en stadsvogels, insecten en onkruid. Laag op de natuurladder staat de aangelegde en gedomesticeerde natuur van stadsparken, wegbepanting, kamerplanten en huisdieren. Daartussenin bevindt zich de productienatuur van landschappen, weilanden en akkers (Buijs & Volker 1997, gecit. in Van Koppen 2002, 185). De conclusie luidt dat alhoewel de concrete natuurbeleving van mensen breder is, de publieke waardering van natuur in abstracto redelijk aansluit bij de arcadische motieven van het natuurbeheer (ibid. 190).²

Van Koppen ziet overeenkomsten tussen het modern-arcadische natuurbeeld en het moderne hedonisme zoals geanalyseerd door de Britse socioloog Colin Campbell (1987). Beide delen een romantische ethiek. Volgens Campbell is die romantische ethiek ontstaan als een bijproduct van de protestantse ethiek en de daarin benadrukte scheiding tussen het uiterlijke en het innerlijke. Daarmee ontstond ruimte en waardering voor emotie en sensibiliteit. Anders dan bij het sentimentalisme van de Preromantiek is die sensibiliteit niet gericht op het bestaande, maar op het spirituele verlangen naar het nieuwe, nog niet gerealiseerde. En weer anders dan in het Christendom is dat spirituele verlangen naar het nieuwe niet gericht op het bovenaardse, maar op de wereld zelf (ibid. 81). Aldus ontstaat een sentimentenstructuur die een goede voedingsbodem vormt voor de permanente vernieuwings- en verdiepingsdrang in eerst de moderne kunst en vervolgens de moderne consumptie.³ Ook het moderne arcadische natuurbeeld, met haar hang naar het zuivere en onberoerde vormt er volgens Van Koppen een uiting van.

Over Campell's these valt te twisten. Er zijn andere verklaringen mogelijk voor de opkomst van het aan de consumptie ten grondslag liggende moderne hedonisme, met zijn positieve waardering en rationele exploitatie van het verlangen en de beleving en zijn permanente hang naar het authentieke en het nieuwe. De Britse antropologe

² Overigens bestaan er binnen die door het arcadische natuurideaal gedomineerde natuurwaardering wel met het opleidingsniveau van mensen verbonden smaakverschillen. Het arcadische natuurideaal wordt bij uitstek gedragen door hoge opgeleiden.

³ Campbell zegt het zelf zo: "What is distinctive of modern rational hedonism and of the behaviour of the real romantic is the tendency to seize opportunities to create desire, not merely to satisfy it; and it is here that the postponement of real gratification becomes essential (..) In fact, both the delaying of gratification and the suppression of emotion work together to create a rich and powerful, imaginative inner life within the individual, the necessary prerequisite for a 'romantic' personality. (p. 222).

Bernice Martin (1987) wijst in dat verband naar de manier waarbij elke 'nomos' als het ware automatisch zijn 'a-nomos' oproept. De rationale omgang met de natuur roept, Van Koppen heeft er zelf aan gerefereerd, als vanzelf de mogelijkheid op van een nog onbevleete natuur, net zoals elke orde zowel de angst voor als het verlangen naar de wanorde impliceert. Elke beroering of benoeming van het nog onberoerde of onbenoemde drijft vervolgens het romantische verlangen naar het nieuwe, authentieke in een permanente beweging voorwaarts. Aan de kern van het verhaal doet dit echter weinig af. Drie onderdelen van de analyse zijn hier van belang.

Ten eerste is dat de diepere verwantschap tussen het modern-arcadische natuurbeeld en de sentimentenstructuur van het moderne consumentisme. Vaak wordt het ideaal van de ongerepte natuur en het idyllische platteland juist gesitueerd aan gene zijde van de consumptieve bezigheden van mensen (vgl. Lemaire 2002). Hier verschijnen die twee als gebaseerd op een verwante sentimentenstructuur. Wat ze verbindt is een bewust streven naar de onbemiddelde ervaring, de innerlijke beleving en de afwijzing van het bestaande.

Daarmee is tevens de verwantschap aangegeven met de eerder aangeduide 'belevingsrationaliteit'. Volgens Visser (1989) is het Nederlandse 'beleving' pas zo'n driekwart eeuw oud en vormt het een vertaling van het Duitse Erlebnis. Dat begrip ontstaat in de eerste helft van de 19e eeuw als verzelfstanding van 'erleben'. Een belangrijke impuls vormt de periode van de Sturm und Drang en de Romantiek en de daarmee verbonden bezinning op de eigen aard van het poëtische en esthetische versus het rationele denken en de natuurwetenschappelijke ervaring (ibid. 76). Het concept verschijnt in de Duitse filosofie als onderdeel van een poging om de tegenstelling tussen rede en gevoel, tussen wetenschap en godsdienst te overbruggen. Maar het begrip krijgt zijn vaste filosofische plaats in het werk van Dilthey waar het van belang wordt als onderdeel van een poging de geesteswetenschappen te voorzien van een eigen kentheoretisch fundament in relatie tot de ervaringswetenschappen. Centraal staan kenmerken van onmiddellijkheid, alomvattendheid en rationele ondoorgrondelijkheid. Met name de kunst wordt gezien als een uitdrukking domein bij uitstek van het rijk van de beleving.

Het moderne rationele hedonisme, de verhoudingswijze van de beleving en het modern-arcadische natuurideaal blijken met elkaar verwant. Enerzijds vinden ze hun gemeenschappelijkheid in de tegenstelling tussen het technisch-rationele en het zintuiglijk-morele, tussen het bestaande en het nieuwe, het beroerde en onberoerde, het cognitief-afstandelijke en het sensorisch-onmiddellijke. Anderzijds delen ze hun 'belevingsrationaliteit': een rationeel streven naar de vormgeving van situaties (coulissen) die de opwekking en bevrediging (beleving) van verlangens en emoties stimuleren.

Ten tweede is de verbinding van belang tussen esthetiek, beleving en moraal. Hedonisme is niet per definitie a-moreel, integendeel. In een klassieke denkvorm, zo benadrukt ook Van Koppen, staat juist de verbinding centraal tussen het schone, het intuïtieve en het goede: "Slechts het ware is mooi, enkel het ware is aangenaam" aldus de 17e eeuwse dichter-criticus Nicolas Boileau (geciteerd in Laermans 1999, 28). Binnen de Romantiek werd niet zozeer de esthetiek, maar juist de wetenschap verantwoordelijk gehouden voor de verbreking van de authentieke, moreel geladen relatie tussen mens en natuur. Veel klassieke denkers achtten vervolgens alleen de kunst en de esthetiek in staat om die verbinding te herstellen. Natuurlijk is daarmee nog niet elke esthetisering automatisch een moralisering. Anderzijds tonen marketeers en designers vandaag de dag een toenemende gevoel voor het feit dat vormen van esthetisering des te effectiever zijn naarmate ze meer een beroep doen op onderliggende morele waarden en affiniteiten, zoals met betrekking tot gezondheid, verantwoordelijkheid, duurzaamheid, veiligheid.

Ook in hedendaags marktonderzoek duikt de combinatie van esthetiek en moraal steeds vaker op. Toonaangevend zijn als 'post-materialisten' of 'post-moderne hedonisten' geboekstaafde marktgroepen. Maar daarachter gaan brede lagen van 'kosmopolieten' en een 'moderne burgerij' schuil: die blijken al evenzeer op zoek naar een duurzaam evenwicht tussen traditie en moderniteit (www.motivaction.nl). Jonge generaties stedelijke, hoog opgeleide tweeverdieners vormen de kopgroep. Zij combineren een behoorlijk inkomen en dito consumptiemogelijkheid met aandacht voor de kwaliteit van het milieu, sociale verhoudingen en een veilig publiek domein. Een permanente interesse voor de nieuwste stijl of de laatste mode gaat samen met een nadruk op authenticiteit, verantwoordelijkheid en duurzaamheid. Ook het ideaal van de arcadische natuur en het idyllische platteland is gebaseerd op die combinatie van esthetiek en moraal, van het schone en het ware (eigene, onbezoedelde). Het is precies het soort combinatie waar organisaties als Natuurmonumenten, het Wereld Natuurfonds en Greenpeace op inspelen met hun aan het moderne arcadische natuurverlangen appellerende campagnes: een 'slimme' mix van esthetisch verlangen en moreel verantwoordelijkheidsbesef.

Ten derde verwijst de analyse naar het toegenomen belang van de culturele dimensie in de hedendaagse omgang met de natuurlijke omgeving. Cultuur staat hier niet louter voor het abstract-technische 'door mensenhanden gevormd'. De omslag van landbouw naar natuurbouw loopt parallel aan een verdere verbreding en verdieping van de culturele omgang met de natuurlijke omgeving. De verhoudingswijze van de innerlijke beleving is ook in die omgang een dominant kenmerk geworden (cf. Visser 1998, 328). De vormgeving van de groene ruimte spreekt immers steeds minder voor zich. We hebben vandaag de dag toegang tot een veel breder scala van mogelijke naturomgevingen en natuurbelevingen. In het verlengde van analyses als die van Giddens en van Lash en Urry kan gesproken worden over een verdergaande 'ont-

traditionalisering' van de natuur. Ten tijde van het 19e eeuwse industrialisme maakte de sakraal-mythische betekenis van de ruimte plaats voor de gebruiks- en ruilwaarde daarvan. De natuurlijke omgeving werd primair van betekenis als producent van grondstoffen en van voedsel. In de huidige post-industriële tijd maakt die gebruiks- en ruilwaarde plaats voor de symbolische- en belevingswaarde. Voor ons voedsel zijn we niet langer afhankelijk van de directe natuurlijke omgeving: landbouw wordt inwisselbaar voor natuurbouw. Daarmee ontstaat ruimte voor andere landschapsvormen en modellen. 'Ont-traditionalisering' gaat zodoende ook samen met 'ont-territorialisering'. Plek en landschap raken ontkoppeld, om op tal van nieuwe 'plaatsloze' manieren weer met elkaar te worden verbonden: Amsterdamse grachtenpanden in de Helmondse polder, Drentse boerderijen op het Gelderse platteland, Schotse runderen in de Limburgse uiterwaarden. Juist de als objectief-wetenschappelijk gepresenteerde 'oernatuur' heeft paradoxaalwijs aan die ontkoppeling van plek en landschap bijgedragen. Ondanks haarzelf stimuleerde zij de idee van een manipuleerbare en daardoor meer vluchtige, symbolische landschappelijke omgeving. De natuur raakt veel van zijn hermetische, voorgegeven karakter kwijt. Of het nu gaat om architectonische vormen (van supermodernisme tot neo-traditionalisme), de doordenking van stadsconcepten (de concentrische stad, de netwerkstad, de generieke stad), de verhouding tussen stad en land (scheiden of verweven), de vormgeving van een nieuwe 'landelijkheid' (van oernatuur via cultuurlandschap tot hypernatuur) of de samenstelling van het nationale eco-systeem (zeearend, gallowayrund, konikpaard, muskusrat, korenwolf, zeggekorfslak, bijtschildpad), in alle gevallen spreken de zaken minder voor zich en dringt de culturele dimensie - de dimensie van het verlangen, het plezier, de smaak, de moraal, de emotie, het beeld of het verhaal - als een belangrijke sturende factor naar voren.

Natuur en cultuur zijn, zo luidt de conclusie, in toenemende mate met elkaar verweven geraakt en tot elkaar veroordeeld. 'No single meaning can in fact be given to nature or culture in western thought; there is no consistent dichotomy, only a matrix of contrasts (Marilyn Strathern geciteerd in Franklin et al. 2000, p. 47). Elke poging om beide weer uit elkaar te trekken, bijvoorbeeld om de natuurontwikkeling te voorzien van een nieuwe, boven de emotie en de discussie staande, moreel-sakrale of juist technisch-wetenschappelijke autoriteit, moet bij voorbaat met de nodige twijfel worden bejegend. Zo'n strategie kan alleen maar uitmonden in een kunstmatigheid en geforceerdheid die alleen overeind kan blijven bij de gratie van hoge hekwerken, bewegende camera's en een strenge natuurlandpolitie. Al was het maar omdat het bredere publiek zich vandaag de dag niet langer automatisch bij de een of andere externe smaakautoriteit neerlegt. In navolging van een romantische stedelijke elite vóór haar heeft ook dat bredere publiek de natuur ontdekt als een bron van niet louter economische ontwikkeling en voedselproductie, maar bovenal van beleven en verlangen, als een plek waar het schone en het ware in een grote diversiteit van vormen samensmelten. En die plek laat men zich niet zomaar afnemen.

Daarmee wordt de groene ruimte niet alleen aantrekkelijk als een plaats voor de besteding van de vrijetijd maar ook voor het wonen en werken. Uit woningbehoefteonderzoek komt juist het bij uitstek stedelijke en landelijke wonen naar voren als een centraal verlangen. En in de nieuwe economie van de computer en het internet doemt naast de figuur van de kosmopolitische stad niet zelden de figuur van de groene campus op als de geïdealiseerde woon-werk omgeving. Lijfelijk in het groen en via de draad of de ether verbonden met de wereld. Waar dankzij de gestegen welvaart, de toegenomen mobiliteit en de decentralisatie van de productiemiddelen het werken minder dwingend wordt in de bepaling van de woonlocatie, daar wordt de keuze van de woon-werk omgeving des te meer een sociaal-culturele kwestie. En wat ligt dan meer voor de hand dan daarvoor die omgeving uit te kiezen waarin we toch al het liefst willen verblijven? Waarom de natuurbeleving beperken tot die schaarse vrije uren die daarvoor beschikbaar zijn? Teksten schrijven, bestanden raadplegen, de boekhouding bijhouden, klachten in behandeling nemen, orders opnemen, schadeclaims beoordelen, vergaderen, het kan net zo goed vanuit de idyllische woonomgeving van het Brabantse of zelfs Franse platteland als vanuit de anonieme winderigheid van het een of andere universiteits- of bedrijvencomplex. Een groeiende groep ouderen is bovendien helemaal gevrijwaard van arbeid en heeft daardoor alle vrijheid in de keuze van de eigen woonplek. Resultaat is dat de belevingswaarde een centralere plaats is gaan innemen in de keuze van de woonlocatie. En de groene ruimte fungeert daarbij van oudsher als een belangrijk projectievlak.

4. Drijvende krachten

Uiteraard komt de opleving van de economie en cultuur van de beleving niet uit de lucht vallen. Een reeks van maatschappelijke veranderingen heeft het ontstaan in de hand gewerkt. Uiteindelijk zijn die terug te voeren tot een viertal onderling verbonden ontwikkelingen. Het betreft de meritocratisering, mediatisering, mobilisering en mondialisering van de samenleving. Samen geven die vier processen aan dat het niet alléén de economische opleving is geweest die de economie en cultuur van de beleving op stoom heeft gebracht. De achtergrond daarvan ligt dieper. Het is dan ook nog maar de vraag of de huidige economische dip het einde ervan markeert. De cultuurpessimistische wens lijkt hier de vader van de gedachte: de economische crisis als een godsgeschenk dat ervoor zal zorgen dat het weer rustig wordt op straat, in het restaurant, het natuurgebied, het museum en op de televisie, zodat de culturele bovenlaag zich de openbaarheid weer kan toeëigenen. Maar daarmee worden de zaken simpeler voorgesteld dan ze zijn. Meer in het algemeen is de toegang van belang tot een breder geheel van keuze- en gedragsmogelijkheden en de daarmee verbonden toegenomen concurrentie om onze aandacht. Die overdaad aan keuzemogelijkheden beperkt zich niet louter tot wat met geld beschikbaar komt: geld vormt slechts één factor van belang. Daarnaast zijn de sociaal-culturele 'horizontalisering' van de samenleving, de gestegen mobiliteit en de opgeschaalde en daardoor verdichte communicatie van beelden en verhalen van belang.

Meritocratisering verwijst naar de vooral na de Tweede Wereldoorlog vormgegeven idee van een open samenleving waarin de maatschappelijke plaats van mensen niet langer is gebaseerd op hun afkomst, maar op hun capaciteiten. Resultaat was een gevoelige stijging van het opleidingsniveau en een brede sociale mobiliteit die ertoe heeft geleid dat Nederland zich heeft ontwikkeld tot een massale middenklassenmaatschappij. Daarin bepaalt vooral het bereikte onderwijspeil iemands maatschappelijke positie en participatie. Stand, zuil en 'gender' hebben afgedaan als collectieve kaders voor de oriëntatie en regulering van gedrag met als gevolg een vermeerdering van mogelijke modellen voor het leven. Statusmotieven zijn losgekoppeld van het bredere maatschappelijke klassenverband en een functie geworden van de concrete netwerken waarin mensen zich bewegen. Meer horizontale verhoudingen bepalen de omgangsvormen in zowel de private als de publieke ruimte. Relaties van schaamte en eer zijn vervangen door onderhandelingsrelaties. Respect is niet meer iets dat automatisch wordt toebedeeld op grond van positie of beroep, maar dat steeds opnieuw moet worden gerealiseerd (opgeëist, verdiend) in het concrete onderlinge verkeer.

De economische opleving vanaf begin jaren negentig geeft aan de langetermijnontwikkeling van de meritocratisering een extra impuls. In combinatie met de toenemende arbeidsdeelname van vrouwen stijgt het vrij besteedbare inkomen van huishoudens en daarmee de koopkracht. Dat heeft er vervolgens weer toe geleid dat het aantal mogelijkheden voor de vormgeving van het goede leven toenam en dat de daarop afgestemde markt een extra impuls kreeg. De meritocratische samenleving kon worden vertaald in een veelheid van vormen van vrijetijdsbesteding en consumptiepatronen zonder eenduidige onderlinge hiërarchie. Niet algemeen maatschappelijke standsverhoudingen vormen nog langer de drijvende kracht achter de consumptie en de participatie, maar de zorg om de eigen identiteit binnen de concrete netwerken waarin men zich beweegt. De algehele statusverhoging leidt daarenboven tot een toenemende druk op de ruimte. En dat zowel dankzij de voortgaande wens tot ruimer, veiliger, plezieriger en luxer te wonen, als dankzij een meer ruimte en luxe opeisende vrijetijdsbesteding.

Mediatisering betreft de toenemende invloed van de communicatie- en informatietechnologie en de bijbehorende media-industrie in de vormgeving van onderlinge relaties. Ook hier gaat het om een langetermijnontwikkeling die recentelijk een stroomversnelling heeft ondergaan. Telegraaf, telefoon, televisie, telecommunicatie en recentelijk internet hebben in combinatie met een toenemende mondiale stroom van informatie geleid tot een drastische verandering in onze conceptie van de wereld. De socioloog Giddens spreekt in dat verband van een 'collage-effect'. Producten, vormen, beelden en verhalen zijn in toenemende mate onthecht van hun plaats van herkomst om in tal van verrassende combinaties elders op te duiken. Mediatisering draagt zo niet alleen bij tot een toenemende gevoeligheid voor de zintuiglijke omgeving, maar stimuleert bovendien de culturele openheid, een vermeerdering van keuzeopties, de mogelijkheid van een meer individuele en speelse verhouding tot de omgeving en een verscherpt bewustzijn van de eigen identiteit. Bovendien verliest de concrete fysieke omgeving veel van zijn materiële, objectieve of 'natuurlijke' gedaante om te worden gereduceerd tot een mogelijke omgeving onder anderen. Niet het product of de materie is daarbij van belang, maar het idee, de ambiance of de 'leefstijl' die ermee wordt uitgedrukt. Tegelijkertijd is daarmee de rol aangegeven van de media als producent/bemiddelaar van beelden van ruimtelijkheid: het arcadische natuurverlangen wordt immers in belangrijke mate onderhouden/ gevoed door via de media verspreide natuurbeelden (Animal Planet, National Geographic, Discovery Channel en anderen).

Recentelijk heeft het langetermijnproces van de mediatisering een belangrijke impuls gekregen. De verdergaande digitalisering van de informatie heeft geleid tot een revolutionaire vermeerdering van de elektronische opslagcapaciteit en daarmee tot een gevoelige stijging van de planmatige manipuleerbaarheid en reproduceerbaarheid van sensorische contexten (informatie, tekst, beeld, geluid, geur, vorm). De

popularisering van internet resulteerde in een verhoogde dichtheid en verdere decentralisatie van informatie-, communicatie- en distributiekkanalen: niet alleen aan de kant van de consumptie, maar ook aan de kant van de productie. Gevolg is een stijging in het vernuft waarmee vandaag de dag beleveniscoullissen zijn vorm te geven en over grotere afstanden te bemiddelen (denk aan de nieuwe economie en cultuur van de dance, aan de vormgeving in de Nederlandse polder van een sub-tropische strandervaring, aan de mogelijkheid van gestapelde natuur, etc.). Gevolg is ook een nog ruimere toegang tot andere werelden, onbemiddeld door goed bedoelende opvoeders. Gevolg is bovendien een verdergaande ontkoppeling van plaats en natuurscultuur: wie weet dadelijk nog waar welke natuurscultuur thuishoort?

Mobilisering betreft de toenemende beweeglijkheid van mensen in ruimtelijke zin en de daarmee verbonden verruiming van hun tijd-ruimtelijke actieradius. Waar meritocratisering en mediatisering leidt tot een verruiming van (keuze-)mogelijkheden in een sociaal-culturele en communicatief-symbolische zin, daar leidt mobilisering tot een verruiming van mogelijkheden in een tijd-ruimtelijke zin. Het houdt verband met de toegenomen mogelijkheid om vaker verdere afstanden af te leggen, om het wonen in ruimtelijke zin te ontkoppelen van het werk, om de eigen vrijetijdsbesteding onafhankelijker vorm te geven van wat toevalligerwijs lokaal wordt aangeboden, om kennis te maken met een grotere veelheid van stedelijke en landelijke ervaringen, om het tweede huis op grotere afstand te situeren, om familie- en gezinsrelaties over grotere afstand frequenter te onderhouden, kortom om het leven op een veel ruimere schaal bij elkaar te organiseren. Mobilisering houdt aldus verband met de verdergaande uitdijing (verstrooiing) van de stad, met de toenemende verwevenheid van stad en land en met de verdergaande verdunning/concentratie van voorzieningen. Maar bovendien houdt het verband met de toegenomen opschaling/verdichting van de concurrentie tussen aanbieders van diensten en voorzieningen. Toegenomen mobiliteit leidt immers tot een beweeglijker publiek dat kan kiezen uit een ruimer geheel van mogelijkheden en bijgevolg makkelijker met de voeten kan stemmen. Wanneer iets hier niet in de aanbieding is, dan zoeken we het toch zeker elders? Op die manier leidt mobiliteit vanuit de aanbodkant geredeneerd tot een verhevigde poging om juist de eigen kwaliteit, identiteit of belevingswaarde te benadrukken. Plekken moeten worden voorzien van een extra culturele lading om ze temidden van de opgeschaalde ruimtelijke concurrentie overeind te houden. Aldus leidt "ont-territorialisering" paradoxalerwijs tot strategische "her-territorialisering". Als alles in principe overal kan wordt het eigene tot een meer nadrukkelijk en permanent project.

Ook de mobiliteit heeft de afgelopen jaren een belangrijke impuls gekregen, niet alleen door ontwikkelingen in de vervoerstechnologie (goedkopere productie vervoersmiddelen, beter vervoersprocesbeheer, ontwikkeling snellere vervoersmiddelen) en de economische opleving (stijging besteedbaar inkomen, stijging investeringsvermogen overheid), maar ook door de verdergaande expansie van de met

de mobiliteit verbonden infrastructuur van weg, spoor en vliegverkeer. Meer nog dan voorheen verdringt daardoor tijd het belang van afstand en wordt de relatie tussen fysieke setting en sociale en culturele situatie lossier dan ooit. Enerzijds verhoogt dit de concurrentie tussen plekken om bedrijven, bewoners en bezoekers. Anderzijds dreigt het gevaar van een overbelasting van de infrastructuur doordat succesvolle gebeurtenissen ('events') een wijdsier publiek aantrekt. Tegelijkertijd ontstaat de mogelijkheid van een verdergaande sociaal-culturele differentiatie (of fragmentatie) van woon-, werk- en vrijetijdsmilieus.

Tenslotte de *mondialisering*. In feite is mondialisering te zien als het resultaat van de verdere oprekking van de actieradius van mensen in een zowel sociaal-culturele, communicatieve als fysieke zin. Vandaar dat het thema van de mondialisering ook eerst goed op gang komt in de loop van de jaren negentig, wanneer de bovengenoemde ontwikkelingen een belangrijke versnelling ondergaan. Maar tegelijkertijd resulteert dit in een dynamiek die het fenomeen een eigenstandige betekenis geeft in het geheel van maatschappelijke ontwikkelingen. De relativering van nationale grenzen als kaders voor de organisatie van het maatschappelijke leven is er één van. In de literatuur wordt in dat verband al gesproken over een 'new medievalism'. Die omschrijving verwijst naar de vermenigvuldiging van politieke en bestuurlijke eenheden waarmee burgers, instanties en overheden vandaag de dag rekening hebben te houden ('multi-level governance'). Zowel op het schaalniveau van het lokale en het intra-nationale als op het schaalniveau van het trans-nationale en mondiale is sprake van een nadrukkelijker manifestatie van bestuurlijke eenheden. Waar eerder niet alleen in de sociologie maar ook in het alledaagse leven het concept van de samenleving samenviel met dat van de nationale staat, daar is vandaag de dag het besef dominant dat we leven in een mondiaal samenlevingsverband. Dat mondiale samenlevingsverband doorkruist en overstijgt de nationale grenzen. Ook op een hoger schaalniveau geldt aldus dat de relatie tussen fysieke setting en sociale en culturele situatie minder eenduidig is geworden. De nationale ruimte is niet langer de meest vanzelfsprekende of zelfs wenselijke eenheid voor de organisatie van politiek, economie, ecologie en cultuur. Nationale staatsmonopolies op die terreinen worden doorbroken. Andere culturen, met de bijbehorende afwijkende natuuropvatting, vestigen zich als vanzelfsprekend in de eigen achtertuin. De 'eigen' economische en culturele ruimte wordt permanent doordrongen van ideeën, verhalen en beelden van elders. Het gevolg is een voortgaande relativering van gevestigde culturele onderscheidingen. Niet dat die onderscheidingen verdwijnen, hoogstens verliezen ze hun absolute, universele karakter en worden ze het onderwerp van wat sociologen als Giddens en Beck hebben geormerkt als een 'geïnstitutionaliseerde reflexiviteit'. Die geïnstitutionaliseerde reflexiviteit is vandaag de dag niet langer louter georiënteerd op externe doeleinden (doeleinden van overleven, statushandhaving), maar meer en meer

op innerlijke (de stimulering van het verlangen naar en de beleving van het goede leven).

De relatie tussen deze vier processen en het meer dominant worden van een economie en cultuur van de beleving is verre van eenduidig. Niettemin zijn er heldere relaties te onderscheiden. Afsluitend kunnen die als volgt worden samengevat: de hiervoor onderscheiden processen van meritocratisering, mediativering, mobilisering en mondialisering hebben geleid tot een verbrede, maar tegelijkertijd verdiepte culturele omgeving. De culturele ruimte waarin we leven is opengebrouwen. We leven in een wijdsere omgeving en staan daarmee ook regelmatig via de media, de markt, danwel het toerisme of de migratie in contact. Daarnaast is steeds meer van wat eerst buiten het domein van de cultuur lag (en werd toegeschreven aan de wereld van de materie, de objecten, de traditie, de religie of de vanzelfsprekendheid) nu een onderdeel daarvan geworden en daarmee object van keuzeoverwegingen. Onderliggend is een verdieping van de culturele sfeer zelf: een hermetisch en afstandelijk cultuurbegrip, waarin cultuur vooral verwees naar een overgeleverde collectieve identiteit, stijl of moraal, is ingewisseld voor een vluchtiger maar tegelijkertijd persoonlijker cultuurbegrip, waarin cultuur vooral van doen heeft met inter-persoonlijke affiniteiten, betekenissen, morele houdingen. Mensen gaan met steeds kleinere en vluchtiger onderdelen van een opgerechte culturele ruimte een steeds persoonlijker en meer betrokken relatie aan. In de vormgeving van die relatie spelen niet langer 'externe' drijfveren van overleven of maatschappelijke positie een primaire rol, maar vooral het innerlijke verlangen en de beleving, inclusief de bijbehorende esthetische en ethische disposities.

De centrale stelling die hier wordt ingenomen is dat ook de natuurlijke omgeving steeds meer in die sociaal-culturele dynamiek is opgenomen. In de trits van de gebruiks-, de belevings- en de toekomstwaarde (vgl. Coeterier 2000 en Hooimeijer et al. 2000) heeft op concreet-alledaags niveau de belevingswaarde het heft in handen genomen. Gebruiks- en toekomstwaarden zullen zich in toenemende mate actief moeten verhouden tot die belevingswaarden. En dat niet alleen omwille van het maatschappelijke rendement of de maatschappelijke acceptatie van het ruimtegebruik, maar ook omdat de concrete vormgeving van gebruiks- en toekomstwaarden allerlei belevingswaarden impliceert. Die kunnen niet langer worden weggemoffeld achter quasi-natuurlijke of quasi-wetenschappelijke argumenten, maar dienen expliciet object te worden gemaakt van een esthetische- of belevingsreflexiviteit. Welk soort cultuurnatuur zouden we willen consumeren in Nederland? En hoe verhoudt die cultuurnatuur zich vervolgens tot niet alleen mondiaal-lokale waarden van biodiversiteit en grondstoffenvoorraad, maar bijvoorbeeld ook tot lokale waarden van sociaal-culturele en sociaal-economische integratie?

Meer mensen hebben vandaag de dag toegang tot een breder palet van mogelijke contexten en modellen van natuurlijkheid: van de 'gamefarms' in Zuid-Afrika, de wildwater banen in Zwitserland of de Ardennen en de bergtoppen van de Himalaya, tot aan de kunstmatig gefabriceerde eco-natuur van het Eden-project in Cornwall (UK), de gestapelde natuur van de MVRDV's Holland paviljoen, de kunstmatige sneeuwlandschappen van Snow World, het tropische polderstrand van Centre Parcs, of de 'nieuwe oernatuur' van de Oostvaardersplassen. Die kwantitatieve toename van mogelijke natuurbelevingen heeft kwalitatieve gevolgen. Het maakt dat we ons minder neerleggen bij een voorgegeven natuur: de natuur spreekt niet langer voor zich en wordt object van een belevingsrationaliteit. De cultuurnatuur moet ons beroeren, plezieren, verrassen, enthousiasmeren, stil maken, rust geven, verrijken. Twee gedragsopties doemen op. Enerzijds bestaat de mogelijkheid om onszelf fysiek toegang te verschaffen tot die cultuurnatuur die ons het meest aanspreekt: het tweede of zelfs nieuwe permanente huis in Zeeland, het Groninger platteland, de Limburgse heuvels of nog verder weg: de Provence, Toscane, de Pyreneeën. Anderzijds is er de mogelijkheid de nabije natuur naar onze hand te zetten, om het 'saaie' weidelandschap om te vormen tot 'spannende' en 'verrassende' wetlands, om nieuwe 'parkways' vorm te geven die het landschap ook vanaf de snelweg genietbaar maken, om ervoor te zorgen dat er bonte koeien in het landschap staan, om ruigere waterervaringen vorm te geven, om de sub-tropische strandbeleving na te bouwen, om de hele landschappelijke wereld in een natuurpretpark onder te brengen. De groene ruimte als projectievlak voor het vanuit de stad gedroomde goede leven: het liefst natuurlijk enigszins in de buurt want werk, de familie en de stad blijven trekken. Maar als het moet kan het ook op afstand.

5. Implicaties voor de groene ruimte: kansen en bedreigingen

Wat zijn de consequenties van deze ontwikkeling voor de vormgeving van de groene ruimte? Welke invloed heeft de economie en cultuur van de beleving op de toekomst van platteland en natuur? Daarover valt alleen met grote onzekerheid te spreken. De ontwikkeling zijn niet uitgekristalliseerd. De speurtocht naar het geluk herbergt een grote en niet zelden tegenstrijdige en veranderlijke veelheid van concrete verlangens en impliciete waarden. Dominant is weliswaar het verlangen naar rust en ruimte, maar dat verlangen naar rust en ruimte kan op een veelheid van manieren vorm krijgen. Waar de een de rust en ruimte van natuur en platteland opzoekt om op de camping of in een bungalowpark het vertrouwde gemeenschapsgevoel op te wekken of op de recent verworven boerderij via het hobbyboeren tot zichzelf te komen, daar is de volgende juist op zoek naar de sublieme ervaring van de onberoerde wildernisnatuur of de kick van het ultieme lichamelijke afzien. Niet zelden is aldus de idylle van de één de nachtmerrie van de ander. En niet zelden bevorderen al die individuele idylles tezamen hun collectieve ondergang. Bovendien is het nog maar de vraag hoe een dergelijke ontwikkeling collectief moet worden beoordeeld. In hoeverre vinden we het een probleem om de groene ruimte de speelplaats te laten worden van een hooggeschoolde witte burgerij, op zoek naar haar eigen gelukzaligheid, met buitensluiting van jongeren, etnische minderheden, lager geschoolden? Wat voor soort openbaarheid en wat voor soort natuur levert dat op? Leidt dit niet tot een verdergaande versnippering en privatisering van de groene ruimte? Wat impliceert een dergelijke ruimtelijke uitsortering bovendien voor de acceptatie van ecologische en/of natuurdoeleinden? Welke ruimte bestaat er in dat verband voor morele debatten over de collectieve waarden van ecologische natuur en het belang van het natuurlijke erfgoed? Het lijkt beter om vooralsnog te spreken over kansen en bedreigingen om in een volgend stadium na te gaan welke vernieuwingen nodig zijn om de kansen te bevorderen en de bedreigingen te voorkomen.

Om te beginnen zijn er natuurlijk verschillende economische, maar ook sociale, ecologische en landschappelijke kansen te bedenken. Waar de landbouw terrein gaat prijsgeven als 'drager' van de groene ruimte, daar dient zich de landschappelijk georiënteerde vrijetijdsbesteding (recreatie, sport & wellness, toerisme) en in het verlengde daarvan het landschappelijk georiënteerde wonen en werken als alternatief aan. Nagegaan zou moeten worden wat het economische potentieel hiervan is, hoe dat economische potentieel is terug te ploegen naar de plattelands- en natuurontwikkeling en of een dergelijke transformatie een voldoende vervanging vormt voor de weg te vallen agrarische functie. Daarbij gaat het niet alleen om de kosten van

grond- en natuurbeheer, maar ook de lasten van plattelandsontwikkeling. Groen en sociaal kunnen immers met elkaar worden verbonden. De maatschappelijke opbrengst zou kunnen worden verhoogd doordat het nieuwe wonen en werken en de nieuwe vrijetijdsbesteding ook een draagvlak leveren voor het behoud en de modernisering van plattelandsvoorzieningen, zowel in de sfeer van het onderwijs en de zorg (een op de nieuwe plattelandsbevolking georiënteerde dienstenstructuur) als in de sfeer van de detailhandel en de vrijetijd (sport, cultuur, recreatie, toerisme). De ontwikkeling kan een halt toeroepen aan de ontvolking van het platteland, niet alleen doordat het helpt om de voorzieningenstructuur in stand te houden, maar ook doordat het jongeren een nieuwe regionale arbeidsmarkt biedt, zoals in de sfeer van horeca en toerisme, woningbouw en -onderhoud, regionale productontwikkeling, financiële en huishoudelijke dienstverlening.

In een ecologische of landschappelijk opzicht levert de speurtocht naar het arcadische geluk kansen waar deze zorgdraagt voor zowel de economische als de sociale borging van groene (natuurlijke, ecologische, cultuurlandschappelijke) waarden en kwaliteiten. Wie persoonlijk investeert in rust en ruimte of zich anderzijds direct betrokken weet met zijn natuurlijke omgeving, heeft er concreet belang bij dat de nagestreefde omgevingskwaliteit gehandhaafd blijft. Al was het maar vanwege de waardehandhaving van de eigen investering. Het nimby-effect, maar dan ingezet voor de bescherming van natuurlijke of zelfs ecologische en erfgoedkwaliteiten. Bovendien hebben we van doen met groepen die afkomstig zijn uit (sub)urbane gebieden en vanuit die achtergrond wellicht ontvankelijk zijn voor nieuwe vormen van landelijk wonen, werken en recreëren, gebaseerd op een intensiever en multifunctioneel ruimtegebruik dat meer ruimte laat voor groen en openheid. Hier valt te denken aan de ontwikkeling van landgoederencomplexen, maar dan met geïntensiverde leefvormen. Rurale appartementencomplexen met gecombineerde woon-werk-vrijetijdsprogramma's, een hedendaagse, geïndividualiseerde variant van de aloude plattelandscommune of kloostergemeenschap. En daarnaast kan worden ingespeeld op de latente behoefte binnen het kwalitatieve geluksstreven naar een verzoening van consumptie en duurzaamheid. De 'post-materialistische' consument heeft oog voor de kwaliteit van zijn of haar voedsel en is bereid daar meer voor te betalen. Kwaliteitswinkeliers onderscheiden zich door hun persoonlijke inbreng in de streekgebonden voedselketen. Aldus zou een nieuwe economisch fundament kunnen ontstaan voor een markt-conforme regionalisering van de voedselketen, met de bijbehorende ecologische kwaliteiten.

Daarenboven zullen de nieuwe bewoners/bezoekers zich mogelijk aangetrokken voelen tot niet alleen landschappelijke maar ook culturele kwaliteiten. Onderdeel van de economie en cultuur van de beleving is immers het streven naar een meer persoonlijke betrokkenheid tot een meer oorspronkelijke omgeving. Niet de anonieme eenheidsworst van het stereotype recreatiegebied trekt, maar juist de streekeigen afwisseling van openheid en geslotenheid, van weidelandschap en natuurlijke

erfafscheiding, van stolpboederij, streekeigen producten, de onderlinge zorg en het lokale dialect. Niets beters voor de koestering van het streekeigene dan de vreemdeling van buiten die de streek juist omwille van dat eigene heeft opgezocht en die die belevingswaarde koste wat het kost wil handhaven. Niet voor niets is vreemdelingenverkeer van oudsher samengegaan met de exploitatie van tradities en lokale gebruiken, tot op het punt waar bij ontstentenis van 'echte' historie de traditie eenvoudigweg werd nagebootst.

Maar tegenover de redelijk eenvoudig te formuleren kansen staan evenzovele bedreigingen. Vanuit een ecologisch perspectief is de vraag van belang hoe om te gaan met de verhoogde ecologische- en ruimtedruk die ongetwijfeld een gevolg moet zijn van de nieuwe stedelijke occupatie van het platteland. De nieuwe bewoners en bezoekers zijn het gewend om op ruime schaal te leven en ondanks hun ecologische betrokkenheid zijn er geen tekenen die erop wijzen dat men duurzaam van de eigen mobiliteitscultuur wil afzien. De oorspronkelijke gedachte achter het Vinex-beleid dat bouwen nabij de stad de mobiliteit zou indammen is niet meer zo hard overeind te houden. Zal het nieuwe E-werken inderdaad een compensatie vormen voor mobiliteit? Of zal het er juist voor zorgen dat we verder van ons werk af gaan wonen, zodat de mobiliteit die we eerst gelijkmatig over de week spreidden, nu in een meer geconcentreerde vorm wordt gerealiseerd? Zal de migratie naar het platteland ertoe leiden dat men het eigen consumptiepeil aanpast, of zal het zo zijn dat er meer kilometers moeten worden afgelegd om zo het vertrouwde consumptieniveau op peil te houden? In sociaal-ruimtelijk opzicht doemen kwesties op zoals het gevaar van een nieuwe tweedeling met aan de ene kant een gemarginaliseerde plattelandsbevolking die geen toegang meer heeft tot de agrarische productiestructuur en aan de andere kant een welvarende groep van nieuwkomers, woonachtig in naar binnen gekeerde woon-enclaves, die slechts een fractie van haar welvaart lokaal besteden en overigens georiënteerd blijft op het (sub)urbane milieu van herkomst. Bovendien trekt wat hier bijkomt elders weg en het gevolg zal zijn dat de bevolking in de stad of in suburbia armer en eenvormiger van samenstelling wordt. Stad en land als synoniem met de scheiding tussen arm en veelkleurig aan de ene kant en rijk en wit aan de andere. Een opgerekte ruimtelijke keuzevrijheid die resulteert in een ruimtelijke uitsortering van woon-, werk en vrijetijdsmilieus.

In een landschappelijke zin doemt de kwestie op van een mogelijke 'musealisering' of juist 'verefftelingsering' van het landschap. Twee soorten bedreigingen zijn immers denkbaar. Aan de ene kant is er de mogelijkheid dat het arcadische natuurideaal alle andere natuurverlangens en vormen van natuurgebruik gaat overheersen en buitensluiten. Anders dan in bijvoorbeeld de Eifel, waar de regionale overheid het open weidelandschap heeft getypeerd als kenmerkend voor de landschappelijke identiteit van het gebied, om er vervolgens een daarop afgestemd beheersprogramma op los te laten, en anders dan in de Ardennen waar braakliggende weidegrond, mogelijk bij

gebrek aan middelen, eenvoudigweg wordt overgelaten aan de natuur-natuur, wordt overtollige weidegrond in Nederland nauwgezet omgesleuteld tot 'oernatuur'. Parallel daaraan verklaren gidsgroepen en belangenorganisaties steeds grotere delen van de groene ruimte voor gesloten (EHS, groene contour, ammoniakbeleid, stankzones, restrictief bouwbeleid, habitat- en vogelrichtlijn, biodiversiteitsverdrag).

Ontwikkelingskansen worden afgesneden, bouwgrond wordt onbetaalbaar, de brede bevolking heeft het nakijken. Weliswaar onderschrijft die brede bevolking in abstracto het afsluiten van natuurlijk waardevolle gebieden, maar de vraag is hoelang die instemming overeind blijft wanneer daarmee het eigen concrete geluksstreven wordt gedwarsboomd en het platteland zonder toekomstkansen achterblijft.

Aan de andere kant dreigt, zo wordt ons voorgehouden, de tuincentrumnatuur van de poes, de panda en de pompoen, de tuinkabouter en het hardhouten tuinhek, de taxushaag en de bolcatalpa. De tuincentrumnatuur komt de groene ruimte in als onderdeel van de aanleg van nieuwe bungalowparken, woonenclaves, buitenplaatsen ('new urbanism') en Floriade-achtige themaparken. Het buitengebied als 'pretpark-platteland', de landschappelijke equivalent van de voor banaal en gemakzuchtig doorgaande pretparkcultuur en als zodanig de logische tegenhanger van het onder hoger opgeleiden dominante natuurgerichte natuurverlangen.

Ergens tussen beide schrikbeelden in dreigen autonome ontwikkelingsprocessen die ertoe zullen leiden dat het regio-specifieke cultuurlandschap verdwijnt en de groene ruimte versnipperd en fragmenteert tot een gelijksoortig voor-elk-wat-wils programma. Maar net zo bedreigend lijkt het schrikbeeld van een tot in detail gezôneerde 'postzegelnatuur', met hier plek voor oernatuur, daar voor pretparknatuur en elders restgebieden voor gemusealiseerd natuurerfgoed.

Duidelijk is dat de economie en cultuur van de beleving geen eenduidig programma in zich draagt dat uit zichzelf richting zou kunnen geven aan toekomstige ontwikkelingen. Het programma is zo veelsoortig als de sociaal-culturele werkelijkheid zelf. De speurtocht naar arcadia herbergt net zoveel kansen als bedreigingen voor de toekomstige natuurontwikkeling. Enerzijds dreigt een behoudzuchtige stolling van natuurbeelden met de bijbehorende sociaal-economische en ruimtelijke stilstand of juist een verdergaande versnippering, privatisering en fragmentatie. Anderzijds doemt de mogelijkheid op van een innovatieve natuur- en plattelandsontwikkeling die niet is ingegeven door een defensieve stad-land verhouding, maar door de mogelijke bijdrage van de groene ruimte, met de bijbehorende ecologische waarden, aan een versterking van de sociale en economische infrastructuur. Vandaar de blijvende noodzaak van collectieve beslissingen.

Nieuw is evenwel dat de tegenstellingen een andere status hebben gekregen: ze zijn opgenomen in het overkoepelende domein van de belevenisrationaliteit zelf. Rust en herrie, duurzaamheid en verspilling, individualiteit en massa, authenticiteit en banaliteit, inspanning en ontspanning, traagheid en snelheid: het zijn geen onder-

scheidingen die nog langer geobjectiveerd kunnen worden tot conflicten tussen de rationele, verlichte wereld van wetenschap, planning en natuur enerzijds en de irrationele, traditionele wereld van de moraal, de consumptie en de emotie anderzijds. De tegenstellingen zijn meer en meer een onderdeel geworden van een gedeelde culturele ruimte. We hebben kennis van de 'risico-samenleving' en proberen de consequenties daarvan in ons geluksstreven mee te nemen. Dat levert inderdaad nieuwe kansen op, niet alleen voor een verbreding van het draagvlak voor natuurontwikkeling, maar ook voor een meer 'ontspannen', zo niet experimentele omgang daarmee. Juist de innovatie, de ontwikkeling van nieuwe perspectieven en de combinatie vormt daarbij de uitdaging.

6. Place-making: pleidooi voor een 'activistisch' experiment

Van Koppen constateert in zijn studie dat 'mensenwensen' slechts impliciet van invloed zijn geweest op het nationale beleid ten aanzien van de hoofdstructuur van natuurbeheer (Van Koppen 2002, 196). Dat in tegenstelling tot het regionale en lokale schaalniveau: hier is sturing op grond van 'mensenwensen' nadrukkelijk aan de orde. In haar meest recente advies sluit de Raad voor het Landelijke Gebied zich bij die constatering aan. Mensen voelen zich sterk verbonden met hun regio, zo luidt het uitgangspunt. De Raad pleit dan ook voor een verdergaande decentralisatie van het ruimtelijk beleid. Omwille daarvan is een nadere regionale invulling gewenst van de kwaliteit en belevingswaarde van het landelijke gebied, zowel inhoudelijk (waar gaat het over?) als procesmatig (hoe zijn ze in te vullen) (Raad voor het Landelijke Gebied 2002, 98). Bij Van Koppen is een soortgelijk pleidooi waar te nemen. Esthetiek, zou heet het hier, is van grote betekenis in de ontwikkeling van de natuurbescherming. Die betekenis zou in een rationeel debat over natuur ten volle erkend moeten worden. Overigens niet alleen op het niveau van de individuele consumptieve smaak, maar breder, met inbegrip van een diepere met morele en ecologische waarden verbonden natuuresthetiek.

Overeenkomstig in beide visies is de wens om de ontwikkeling van de groene ruimte sterker te vermaatschappelijken en te 'culturaliseren'. Natuur, zo constateert Van Koppen, bevindt zich niet buiten de samenleving en moet dan ook niet als zodanig worden behandeld. Het landelijke gebied, zo constateert de Raad, moet worden getransformeerd van 'weiland' tot 'wijland' (cf. Dagevos et al., 2000). Maar overeenkomstig is ook dat de auteurs van beide geschriften terugdeinzen voor de gevolgen daarvan. Van Koppen blijft steken in het primaat van het rationele en het vrijblijvende door uiteindelijk slechts te pleiten voor een breed maatschappelijk natuurdebat. De Raad voor het Landelijke Gebied denkt dat mensen te enthousiasmeren zijn voor een sterkere betrokkenheid met hun regio door hen louter de uitvoering en niet de planvorming en de controle in handen te geven.⁴ Wie concrete natuurervaringen en natuurverlangens van mensen een minder vrijblijvende plaats wil geven in de ontwikkeling van de ruimtelijke omgeving zal forsere stappen moeten zetten. Een radicale regionalisering van de ruimtelijke ontwikkeling, in combinatie met een culturalisering van het ontwikkelingsproces lijkt dan onvermijdelijk.

⁴ Het pleidooi tot decentralisatie vormt in het advies van de Raad een onderdeel van een breder programma waarin de bepaling en controle van het beleid enerzijds en de uitvoering daarvan anderzijds drastisch worden ontvlochten om alleen de uitvoering van het ruimtelijke beleid te decentraliseren.

Aan de orde is niet automatisch een 'u vraagt wij draaien' benadering, een soort van 'wilde wonen' optiek, al dan niet gestoeld op marketingachtige enquêtes naar de meerderheidsnatuurbeelden van mensen. Een dergelijke vrij passieve of technische consumentenbenadering schiet tekort omdat ze geen rekening houdt met (a) de collectieve gevolgen van individuele strevingen en (b) de mogelijkheid dat mensen hun affiniteiten kunnen en willen veranderen onder invloed van verder reikende inzichten, (denk)beelden en ervaringen.

Vandaag de dag is men er ook in marktkringen achter dat de ontwikkeling van consumentenaffiniteiten wat ingewikkelder verloopt dan oude op het passieve behoeftenbegrip gebaseerde marketingtheorieën vooronderstelden. "The Age of Marketing is over" zo heet het daar "and it is time for us to begin that of the Age of Creativity" (Morgan in Earls 2002, ix). In dat nieuwe creatieve tijdperk staat het model centraal van de activistische consument die aandacht heeft voor de context waarin producten en diensten tot stand komen en die juist 'in' is voor nieuwe gedachten, inzichten en perspectieven die een uitdaging vormen voor de eigen intelligentie en creativiteit. Niets is in dat verband zo dodelijk als de banaliteit van een te ver doorgevoerde procedure of concept: de moderne consument wenst niet te worden gereduceerd tot object van een door anderen bedachte gebruiksaanwijzing. Daarmee zijn ook de mogelijke beperking aangegeven van conventionele interactieve beleidsprocessen. Die zijn niet alleen veelal te cognitief georiënteerd, met een te geringe aandacht voor verbeelding en beleving, bovendien vereisen ze een langdurige, tijdrovende en lineair georganiseerde deelname aan vaak vrij bureaucratische overlegstructuren. Een nieuwe culturele context brengt niet alleen een andere verhoudingswijze met zich mee tussen mensen en hun fysieke omgeving, het impliceert ook een ander soort betrokkenheid met de vormgeving daarvan. Enerzijds is die betrokkenheid mogelijk sterker dan ooit gegeven het meer persoonlijke of 'pure' karakter daarvan, een gevolg van de grotere diversiteit van ruimtelijke omgevingen en het wegvallen van externe autoriteiten van stand, zuil en traditie in de omgang daarmee. Anderzijds heeft die betrokkenheid een meer vluchtig en partieel karakter gekregen. Leven in de laat-moderne tijd impliceert leven temidden van een grotere complexiteit van relaties en netwerken en bijgevolg moeten we onze aandacht verdelen over een breder veld van steeds wisselende invloeden. Dat maakt dat onze persoonlijke betrekkingen minder 'trouw' en meer pragmatisch zijn geworden (zie in dat verband o.a. Giddens 1992 en Urry 2003).

Aldus tekent zich een aantal gedachte-ingrediënten af voor een innovatief experiment. In dat experiment zou een regio binnen het raamwerk van een minimaal aantal (inter-)nationaal geldende regels de bevoegdheid moeten krijgen voor de ontwikkeling van een integraal plan voor de nabije ruimtelijke toekomst. Het experiment zou kunnen voortborduren op de ervaringen die zijn opgedaan in een veelheid van vernieuwende ontwerpprojecten met een andere mobilisering van betrokkenen, een andere

inrichting van overlegprocessen en een andere inzet van ontwerptechnieken. Uitgangspunt is (1) een zo ver mogelijke doorgevoerde decentralisatie van het probleemeigendom, (2) een inrichting van het ontwikkelingsproces die beter tegemoet komt aan de meer instabiele maar tegelijkertijd meer persoonlijke, belevingsgeoriënteerde manier waarop mensen zich vandaag de dag tot hun materiële omgeving verhouden en die daarmee een brede kring van stakeholders (niet alleen ruimtelijke professionals, bewoners, bedrijven en bestuurders, maar ook bezoekers) weet te enthousiasmeren tot veelsoortige manieren van deelname (het ontwikkelingsproces als 'attractor' in de betekenis van de chaostheorie, zie Capra 1996) en (3) een verdergaande integratie in de planvorming van stad en land.

Wat dat laatste betreft: wanneer de groene ruimte daadwerkelijk in toenemende mate een onderdeel is gaan vormen van een bredere openbaarheid, dan is het zaak om ook de planvorming daaraan aan te passen. Een sectorale, aanbodgerichte planafbakening wordt verlaten om ruimte te bieden aan een meer open planafbakening die tegemoet komt aan de netwerkdynamiek die stad en land doorsnijdt.

Zoals gezegd kunnen de ervaringen die eerder zijn opgedaan met succesvolle regionale ontwerpprojecten dienen als input voor de procesvorm die de deelnemers kiezen en de inbreng daarin van de zowel leken al professionals. Naast toonaangevende bestuurders en smaakmakende ontwerpers bleken daarbij beeldvorming, het gebruik van beeldtaal en het ontwikkelen van verbeeldingskracht van wezenlijk belang, zo concluderen Kersten et. al. (2001) op grond van de evaluatie van een 11-tal planprojecten. En dat niet alleen omdat het ontwerp nu eenmaal uit beelden bestaat, maar ook omdat beelden beter in staat zijn om grote hoeveelheden informatie en strijdige verlangens op een overzichtelijke en een meer direct aan het schoonheidsverlangens appellerende manier te bundelen en richting te geven.

Inhoudelijk zou een dergelijk project gericht moeten zijn op een poging in regionaal verband nieuwe, gevarieerde, nog ongedachte stad-land verhoudingen vorm te geven die tegemoetkomen aan de hiervoor geformuleerde kansen en bedreigingen. Enerzijds is het experiment gericht op het aanboren van nieuwe economische, culturele en sociale bronnen van landelijkheid, onder zowel bewoners als bezoekers en bedrijven. Hier wordt expliciet ingespeeld op de diversiteit van natuurverlangens onder potentieel betrokkenen (nieuwe en oude bewoners, nieuwe en oude bedrijven, groepen recreanten en toeristen), c.q. hun wordt de kans geboden hun natuurverlangens expliciet te maken en in te brengen in het project. Anderzijds geldt als projectopgave dat die diverse inbreng zich vanaf het begin inlaat met een gedeelde ruimtelijke opgave. Onderdeel daarvan vormt de verwezenlijking van ecologische randvoorwaarden in de sfeer van grondstoffengebruik en biodiversiteit, onderdeel daarvan vormt ook het streven naar een gedeelde ruimtelijke structuur of identiteit (een eigen ruimtelijk verhaal) en een in sociaal en economisch opzicht levensvatbare integratie van oud en nieuw. Dergelijke randvoorwaarden worden enerzijds niet bij voorbaat vertaald in een inhoudelijk programma, anderzijds functioneren ze niet

louter als criteria voor een 'formele' toets achteraf. In plaats daarvan fungeren ze vanaf het begin als ontwerpopgaven. Inzet van het project moet zijn om het natuurverlangen van potentieel geïnteresseerden te mobiliseren, met de bijbehorende verbeeldingskracht, om vervolgens dat natuurverlangen vanaf het begin te oriënteren op ecologische, historische, sociale en culturele opgaven.

"Collaborative place-making" noemt Healey (2001) dit: "In the collaborative approach to place-making, the regulatory object is the way people think about place and the meanings they give to it. (...) Exercises in collaborative planning seek to maintain and transform mindsets about the meaning of places and the priorities for action. (...) The concerns about social and environmental costs and about the shaping of market processes will in this way be taken into account as stakeholders imagine their strategies and projects, rather than at the formal point, much later in the process, when a project is 'taken through' the regulatory process" (ibid. 278). Aldus is vanaf het begin de inzet ingebouwd om het individuele esthetisch-morele verlangen te verbinden met meer collectieve opgaven in de sfeer van natuur- en plattelandsontwikkeling. Het consumptieve verlangen niet als een alles vernietigende of juist sterk behoudende kracht, maar gemobiliseerd als een bron van vernieuwende betrokkenheid bij natuurontwikkeling en -behoud.

Literatuur

- Beckers, Th. (z.j.) Over zeezicht, boslust, de snelle vliet en de rustende jager. Essay voor het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.
- Campbell, C. (1987) *The Romantic Ethic and the Spirit of MODern Consumerism*. London, Basil Blackwell.
- Capra, F. (1996) *The Web of Life*, London, Harper Collins.
- Coeterier, J.F. (2000) Hoe beleven wij onze omgeving? Resultaten van 25 jaar omgevingspsychologisch onderzoek in stad en landschap. Zp. Zu.
- Dagevos, J.C., J. Luttik, M.M.M. Overbeek & A.E. Buijs (2000) Tussen nu en straks: trends en hun effecten op de groene ruimte, Den Haag: LEI/Alterra
- Hemel, Z. & E. van Uum (1999) Open ruimte wordt openbare ruimte. in: R. van der Wouden (1999) *De stad op straat*. Sociale en Culturele Studies - 27, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, pp. 81-95.
- Hooimeijer, P., H. Kroon en J. Hunnik (2000) *Kwaliteit in meervoud*. Conceptualisering en operationalisering van ruimtelijke kwaliteit voor meervoudig ruimtegebruik. Gouda, Habiforum.
- Earls, M. (2002) *Welcome to the Creative Age. Bananas, Business and the Death of Marketing*. Chichester, Willey & Son.
- Engbersen, R., A. Sprinkhuizen en A. van der Kooij (2001) *Wegen naar een ander platteland. Duurzaam, doordacht en dynamisch*. BANS Vitaal Platteland. Slotrapportage. Utrecht, NIZW.
- Franklin, S., C. Lury & J. Stacey (2000) *Global Nature, Global Culture*. London, Sage, 2000.
- Giddens, A. (1992) *The Transformation of Intimacy*. London, Polity Press.
- Healey, P. (2001) Towards a More Place-focused Planning System in Britain, in: A. Madanipour, A. Hull & P. Healey: *The Governance of Place. Space and Planning Processes*. Hampshire, Ashgate, pp. 265-287.
- Janssen, U. & R. Lammerts (1999) *Leefbaarheid op het platteland*. Sociale en culture ontwikkelingen. Utrecht, Verwey-Jonkler Instituut.
- Koppen, C.A. van (2002) *Echte natuur. Een sociaal-theoretisch onderzoek naar natuurwaardering en natuurbescherming in de moderne samenleving*. Proefschrift, Wageningen Universiteit.
- Kersten, P.H., M.J.J. Eekhout, R.P. Kranendonk, K.R. de Poel en J.J.N. Geenen (2001) *Op zoek naar Magische Momenten in de ruimtelijke planvorming*. Wageningen, Alterra.
- Kooij, P. (1999) *Mythen van de groene ruimte*. Oratie. Wageningen, Landbouwuniversiteit Wageningen.
- Laermans, R. (1999) Het mysterie van de goede smaak. in: T. Quick (red.) *Smaak. Mensen, media, trends*. Zwolle, Waanders Uitgevers, pp. 13-49.
- Lemaire, T. (2002) *Met open zinnen. Natuur, landschap, aarde*. Amsterdam, Ambo.

- Martin, B. (1981) *A Sociology of Contemporary Cultural Change*. Oxford, Basil Blackwell.
- Metz, T. (1998) *Nieuwe natuur. Reportages over veranderend landschap*. Amsterdam, Ambo.
- Motivaction (2002) *Mentality. Sociographics in marketing*. <www.motivaction.nl>
- Neuvel, K. (2002) *De uniformering voorbij. Een nieuwe romantiek van stad en land*. Zoetermeer, Meinema
- Ritzer, G. (1999) *Enchanting a Disenchanted World. Revolutionizing the Means of Consumption*. London, Pine Forge.
- Raad voor het Landelijk Gebied (2002) *Voor boeren, burgers en buitenlui. Advies over de betekenis van sociaal-culturele ontwikkelingen voor het landelijke gebied*. Amersfoort, Raad voor het Landelijke Gebied.
- Schulze, G. (1999) *Kulissen des Glücks. Streifzüge durch die Eventkultur*. Frankfurt, Campus.
- Urry, J. (2003) *Global Complexity*, London, Polity Press.
- Visser, G. (1998) *De druk van de beleving. Filosofie en kunst in een domein van overgang en ondergang*, Nijmegen, Sun.